

Rabat maakt de kippen met gouden eieren tegenwoordig het hof
Migranten veranderen het aanzien van Marokko

Hein de Haas

De Haas, Hein (2004) Migranten veranderen Marokko: Rabat maakt de kippen met de gouden eieren het hof. In: ZemZem: Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam (www.zemzem.org) , Vol 1, afl 1, pp. 57-63.

Rabat maakt de kippen met gouden eieren tegenwoordig het hof **Migranten veranderen het aanzien van Marokko**

De grootschalige migratie vanuit Marokko sinds de jaren zestig heeft geleid tot de vestiging van een omvangrijke Marokkaanse diaspora in Europa. Deze migratie heeft belangrijke gevolgen. Migranten vormen een latente maar steeds machtiger pressiegroep. Hun geldzendingen naar huis zijn een cruciale bron van harde valuta. Uit angst voor het afnemen ervan heeft de Marokkaanse overheid haar tot voor kort repressieve houding jegens de migranten laten varen. Door een charme-offensief hoopt de Marokkaanse staat migranten bij het vaderland betrokken te houden. Ondertussen wordt emigratie naar nieuwe bestemmingen als Spanje en Italië heimelijk aangemoedigd.

door Hein de Haas¹

Marokkaanse migranten die tijdens de jaarlijkse zomervakantie de straat van Gibraltar overstaken, kregen tot voor kort bij aankomst in de noordelijke havenplaats Tanger steevast te maken met hordes corrupte douane-ambtenaren, die allemaal een slaatje wilden slaan uit hun vermeende weelde. In de auto dóór Marokko op weg naar het geboortedorp in het Rifgebergte of het zuiden stuitten ze wederom op eindeloze controles van corrupte gendarmes en politiemannen waaraan ‘tol’ moest worden afgedragen. Ook voor het verkrijgen van documenten als paspoorten of geboortebewijzen moest door het betalen van steekpenningen een moeizame weg worden gebaad door een woud van chagrijnige, onwelwillende en geldbeluste ambtenaren.

Zo kreeg de migrant de indruk dat hij in eigen land eigenlijk niet welkom was. De Marokkaanse overheid leek alleen maar geïnteresseerd in de inhoud van zijn portemonnee. Verder werden migranten geacht hun mond houden. Degenen die zich in Europa kritisch uitlieten over het Marokkaanse regime, werden tijdens hun vakantie in Marokko lastiggevallen of bedreigd.

Hierin is de laatste jaren verandering gekomen. Douaneprocedures verlopen veel soepeler en veel minder corrupt dan voorheen. Migranten worden door reclameboodschappen op radio en televisie welkom geheten, en langs de Marokkaanse snelweg zijn zelfs speciale service-centra voor migranten-op-vakantie ingericht. Ook politiek-kritische migranten worden nauwelijks meer lastig gevallen. Zelfs in het binnenland lijkt sprake van een daling van de pesterijen en geldklopperij. Alles lijkt er op gericht de jaarlijkse vakantie-overtocht, die in Marokko ‘transit’-operatie wordt genoemd, zo soepel mogelijk te laten verlopen.

Deze verandering wijst op een veranderende verhouding tussen de Marokkaanse overheid en migranten, waarbij de eerste het zich niet meer kan permitteren de steeds mondigere en bewustere migranten als passieve financiële melkkoeien te behandelen. Hiervoor zijn de politieke en economische belangen die voor een land als Marokko met migratie gemoeid zijn namelijk simpelweg te groot.

¹ Hein de Haas is post-doc onderzoeker bij het Centre for International Development Issues Nijmegen (CIDIN) van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Zijn onderzoek wordt gefinancierd door WOTRO (NWO). Hij promoveerde in 2003 op basis van een dissertatie over de gevolgen van arbeidsmigratie in de zuid-Marokkaanse Todgha-vallei. In september 2004 verscheen bij uitgeverij Bulaaq zijn boek *Aroemi, Aroemi: Een Vreemdeling in Marokko*. Hierin doet hij verslag van zijn verblijf in Marokko en de belevingswereld van Marokkanen, waarin migratie zo’n centrale plaats inneemt.

Marokko is een emigratieland bij uitstek. Op een bevolking van 30 miljoen mensen leven thans ruim meer dan twee miljoen Marokkanen in Europa. Sinds de jaren zestig heeft de Marokkaanse overheid emigratie zowel om politieke en economische redenen sterk aangemoedigd. Hiermee dacht ze de armoede en spanningen in achtergebleven rurale gebieden te verminderen. Het was daarom ook niet toevallig dat emigratie juist werd aangemoedigd vanuit Berber-gebieden die berucht waren om hun opstandige houding ten opzichte van het centrale gezag. Naast het noordelijke Rifgebergte ging het hierbij om de zuidelijke Soes-vallei en de bergen en oases van Zuidoost-Marokko. De emigratie zou door geldzendingen een directe bijdrage leveren aan de welvaart in die regio's en daarmee de neiging tot opstand temperen, zo was de redenering.

De sterke economische groei in West-Europa leidde in de jaren zestig tot een grote behoefte aan ongeschoolde arbeidskrachten. In eerste instantie was de migratie vanuit het sinds 1956 onafhankelijke Marokko sterk gericht op de voormalige kolonisator Frankrijk. Deze migratie verliep vaak via Algerije, dat tot 1962 een Franse kolonie was gebleven. Marokkaanse arbeidskrachten trokken niet zelden met de voormalige *colons* naar Frankrijk. Na 1965 ontwikkelden ook België, Nederland en Duitsland zich als belangrijke bestemmingen.

Een belangrijke reden waarom de Marokkaanse overheid migratie stimuleerde was de verwachting dat de emigranten het in Europa verdiende geld zouden investeren in ondernemingen in Marokko, en zo een belangrijke bijdrage aan de economische groei van het land zouden leveren. De verwachting was daarbij dat de gastarbeiders na verloop van tijd weer terug zouden keren naar het moederland. Echter van het laatste is vaak bitter weinig terechtgekomen.

Met het stimuleren van de emigratie is het wel gelukt, hoewel men zich kan afvragen of de mensen ook zonder dit beleid niet waren vertrokken. De oliecrisis van 1973, de daarop volgende economische recessie en het sluiten van de Europese grenzen voor gastarbeiders leidde niet tot de verwachte daling van immigratie in Europa. Als gevolg van politieke instabiliteit en zware repressie en het gebrek aan economische perspectieven in Marokko keerde slechts een minderheid terug. Een grote groep migranten besloot zich min of meer permanent in Europa te vestigen. In de jaren zeventig en tachtig vertaalde dit zich in grootschalige familiehereniging.

Tegen alle eerdere verwachtingen in nam de migratie naar Europa na het voltooiën van de familiehereniging eind jaren tachtig evenmin af. Tweede generatie Marokkanen bleken een grote voorkeur voor een partner uit het geboorteland te hebben, wat de volgmigratie bestendigde. In weerwil van formeel gesloten grenzen en het 'Fort Europa' wisten illegale migranten via slinkse wegen en dikwijls met de hulp van gemigreerde familie en vrienden hun weg naar Europa te vinden. Hoewel ze officieel onwelkom waren, zaten werkgevers in de bouwsector, tuinbouw en laaggeschoolde dienstensector als schoonmaakbedrijven en de horeca in feite te springen om de goedkope migrantenarbeid. Een andere ontwikkeling was de nieuwe (legale en illegale) arbeidsmigratie naar Spanje en Italië, die met name sinds de jaren negentig een grote vlucht heeft genomen.

Dit verklaart waarom het aantal Marokkaanse migranten in Europa ondanks het steeds restrictievere immigratiebeleid sinds 1965 een opmerkelijke stabiele toename heeft

gekend van ongeveer 50.000 personen per jaar. Wanneer we de tweede generatie meetellen, wonen er in Frankrijk ongeveer 850 000 Marokkanen. Met ongeveer 300.000 mensen van Marokkaanse afkomst is Nederland het tweede vestigingsland. Frankrijk heeft zijn positie als voornaamste land van bestemming recentelijk verloren aan Italië en Spanje. Beide landen kennen snel groeiende gemeenschappen Marokkanen van tussen de 200.000 en 300.000 personen. Ook België en Duitsland kennen omvangrijke, maar minder snel groeiende, Marokkaanse gemeenschappen van ongeveer 150.000 en 90.000 personen. Kleinere Marokkaanse gemeenschappen bevinden zich in het Verenigd Koninkrijk en Scandinavië. Buiten Europa trekken de Arabische oliestaten van oudsher tijdelijke migranten aan. De laatste jaren zijn de Verenigde Staten en met name de Canadese provincie Québec erg in trek onder hoger opgeleiden. Tenslotte wonen 400.000 tot 700.000 joden van Marokkaanse afkomst in Israël.

Het beloofde land

De aanhoudende vraag naar arbeid in Europa en de beperkte ontplooiingsmogelijkheden in Marokko houden de motivatie om te migreren onder Marokkanen onveranderd hoog. Enquêtes wijzen keer op keer uit dat de meerderheid van de jongeren deze ambitie heeft. Het feit dat veel illegalen - als gevolg van legaliseringsrondes of huwelijken - vaak alsnog een verblijfsstatus weten te verwerven, bestendigt het idee dat het de moeite waard is de overtocht te wagen. De enigszins gestegen welvaart doet daar weinig aan af. Door een hoger opleidingsniveau nemen de aspiraties van jongeren snel toe. Door de hoge werkloosheid en het algehele gebrek aan perspectief op verbetering van de levensomstandigheden kunnen die aspiraties in Marokko niet vervuld worden, terwijl de welvaart en mogelijkheden in Europa blijven lokken via de nu overal aanwezige schotelantenne en de verhalen van migranten die met vakantie over komen.

Vanaf de Noord-Marokkaanse kust bij de steden Tanger en Tétouan kun je Spanje bij helder weer duidelijk zien liggen: het beloofde land op slechts vijftien kilometer afstand. Degenen met geld en contacten komen Europa op een toeristenvisum of een vals of geleend grensdocument binnen. Dit is de elegante methode. Vele armere jongeren wagen de gok zichzelf vaak tegen betaling te verstoppen in een vrachtwagen of migranten-bestelbusje of om 's nachts per *patera* (vissersboot) naar Spanje te varen, de gevaarlijkste optie. Deze migranten komen niet alleen uit Marokko. Vanuit grote delen van Afrika maken ambitieuze jongeren lange, levensgevaarlijke tochten om uiteindelijk in het noorden van Marokko de oversteek te wagen. Wie getuige is geweest van de enorme zomerdrukke in de Spaanse en Marokkaanse havens van de straat van Gibraltar, weet dat het onbegonnen werk is dit allemaal te controleren.

Velen lukt het aan land te komen, maar de wateren van de Straat van Gibraltar zijn verraderlijk. Jaarlijks verdrinken er vele honderden of misschien wel duizenden Afrikanen. Er heeft zich hier een heuse mensensmokkelindustrie ontwikkeld. Volgens would-be migranten die ik eind 2003 interviewde, kostte de overtocht tussen de bagage van een bestelbusje ongeveer vijf- tot zesduizend euro en de riskante overtocht per *patera* duizend tot vijftienhonderd euro.

Met de aanhoudende migratie is ook de totale hoeveelheid geld en goederen die migranten naar Marokko terugsturen gestaag gestegen. Tussen 1968 en 1992 steeg het totale bedrag aan geldzendingen van migranten naar Marokko van 23 miljoen naar 2,1 miljard dollar. Emigratie was hiermee de belangrijkste bron van harde deviezen voor Marokko geworden en overtrof ook de inkomsten uit toerisme en de export van

fosfaat. Het werkelijke bedrag ligt waarschijnlijk nog een stuk hoger omdat veel geld en goederen langs informele kanalen worden gezonden.

In de jaren negentig trad er echter een onheilspellende stagnatie in de geldzendingen op. Alom werd gevreesd dat dit een voorbode was van een toekomstige daling. De tweede generatie zou immers steeds minder geneigd zijn geld over te maken en ook de migratie leek over haar hoogtepunt heen.

Amicales

Gezien het cruciale belang van migratie voor de Marokkaanse betalingsbalans en binnenlandse welvaart en rust was dit angstaanjagende vooruitzicht voor de Marokkaanse overheid alle reden het roer drastisch om te gooien in haar benadering ten opzichte van migranten. Tot dan toe stond de Marokkaanse migratiepolitiek in het teken van het handhaven van een nauwe controle op de Marokkaanse migranten in Europa. Integratie in Europa werd hierbij niet op prijs gesteld. Zo sprak voormalig koning Hassan II zijn afkeuring uit over de invoering van stemrecht voor buitenlanders bij Nederlandse gemeenteraadsverkiezingen in 1986 en raadde hij Marokkanen af om te gaan stemmen. Het zogeheten onderwijs in eigen taal en cultuur en het sturen van eigen leraren en imams werd gezien als een instrument om integratie en de gevreesde vervreemding van de moedernatie te voorkomen.

Het Marokkaanse staatsburgerschap is onvervreemdbaar: eens Marokkaan, altijd Marokkaan. Om de 'Marokkaniteit' van de migranten te benadrukken, worden zij in het officiële vertoog dan ook steevast *Marocains Résidant à l'Étranger* (MRE) genoemd. Alle migranten inclusief hun nakomelingen worden door de Marokkaanse staat nadrukkelijk als hun *onderdanen* gezien.

Op deze wijze moest tevens voorkomen worden dat de geldzendingen op zouden drogen. Een tweede belangrijke factor was dat de Marokkaanse staat door deze controle-politiek wilde voorkomen dat migranten zichzelf in het buitenland politiek zouden organiseren en zodoende een oppositie tegen het monarchistische bewind vanuit het buitenland zouden vormen. Door het opzetten van een controleapparaat van ambassades, consulaten, moskeebesturen en door de overheid aangestuurde 'migrantenverenigingen' zoals de beruchte *Amicales* poogde de Marokkaanse staat haar onderdanen in de gaten te houden. Loyaliteit aan Marokko en de koning stond voorop, en politieke dwarsliggers werden lastiggevallen.

In de vroege jaren negentig ontstond in regeringskringen een groeiend bewustzijn dat deze repressieve politiek jammerlijk had gefaald. In plaats van meer betrokkenheid, had het op controle en onderdrukking gerichte beleid juist geleid tot toenemende vervreemding tussen migranten en de Marokkaanse staat. Op vakantie in Marokko hadden migranten bovendien het gevoel niet beschermd, maar juist kaalgeplukt te worden. Ze beschouwden de Marokkaanse staat alom als vijand.

Dit bewustzijn leidde tot een omslag in het beleid, waarbij de overheid een positievere houding tracht aan te nemen richting migranten teneinde het wantrouwen te doen afnemen en hun betrokkenheid bij Marokko te bestendigen. De staat probeert zich hierbij nadrukkelijk als partner en coach van de migrant te afficheren. Hoewel de Marokkaniteit van migranten nog steeds wordt benadrukt, bestaat er geen officiële vijandigheid meer ten opzichte van integratie van migranten in Europa. Het wordt nu zelfs als een wenselijke ontwikkeling gezien, omdat juist geslaagde migranten een sleutelrol wordt toegedicht in het aantrekken van investeringen, het stimuleren van handel. Ook zijn welvarender migranten beter in staat groter sommen geld naar

familie en vrienden in Marokko over te maken. Als gevolg van de politieke liberalisering van de laatste vijftien jaar, is ook de angst voor politiek activisme van buitenaf afgenomen.

Repressie heeft grotendeels plaatsgemaakt voor het actief hofmaken van de omvangrijke en overminderd uitdijende Marokkaanse diaspora. In plaats van indolente geldzenders, probeert de Marokkaanse overheid migranten steeds meer te benaderen als potentiële ondernemers die moeten worden overtuigd in Marokko te investeren. In 1990 richtte de overheid de *Fondation Hassan II pour les Marocains Résidant à l'Étranger* op. Deze stichting heeft als doel de band van migranten met Marokko te versterken door hen zowel in Europa als op vakantie in Marokko te helpen en hen te assisteren bij het doen van investeringen.

Belangrijker lijkt dat de grenspassage aanzienlijk sneller verloopt en dat migranten aan de grens nauwelijks meer worden lastig gevallen. Het aantal vakantiegangers neemt de laatste jaren dan ook sterk toe. Ook is het gemakkelijker en veel goedkoper geworden om geld naar Marokko over te maken door een door de overheid gestimuleerde uitbreiding van het aantal Marokkaanse bankfilialen in Europa, fiscale maatregelen die migranten bevoordelen en devaluaties die de waarde van buitenlandse valuta verhogen.

Dit beleid lijkt op het eerste gezicht succesvol. Sinds 2000 is er sprake geweest van een spectaculaire stijging van de geldzendingen naar 3,3 miljard dollar. Het is echter onduidelijk in hoeverre deze stijging het gevolg is van het nieuwe Marokkaanse beleid. Ook de nieuwe arbeidsmigratie naar Spanje en Italië en de grootschalige legaliseringsrondes in die landen lijken factoren die de stijging kunnen verklaren.

De geldzendingen van migranten zijn de laatste tien jaar verder in belang toegenomen. In 2002 vertegenwoordigen zij 6,4 procent van het Bruto Nationaal Product, 22 procent van de totale waarde van de import en zes keer de totale ontwikkelingshulp aan Marokko. Ook overtreffen ze de waarde van buitenlandse directe investeringen, die bovendien veel instabieler zijn.

Op zijn kop

Diverse studies laten zien dat migratie en geldzendingen tot een aanzienlijke vermindering van armoede in Marokko hebben geleid. Migratie heeft het leven in de herkomstgebieden van migranten volledig op zijn kop gezet. Internationale migratie vanuit de noordelijke Rif, de zuidelijke oases en de Sous-vallei hebben veel achterblijvers in staat gesteld hun levensstandaard aanzienlijk te verbeteren, hun kinderen te laten studeren en niet zelden een onderneming te starten. Ook in sociaal opzicht heeft migratie ingrijpende gevolgen. Voor achtergestelde groepen, zoals de zwarte bevolking van de zuidelijke oases (*haratien*), heeft migratie dikwijls tot emancipatie geleid. Het beeld van emigratieregio's die passief aan het migratieinfuus liggen blijkt dikwijls niet te kloppen. Vaak hebben bestedingen en investeringen door migranten juist tot een economische *boom* geleid die veel niet-migranten werk verschaft.

Toch overheerst in Marokkaanse beleidskringen teleurstelling over het investeringsgedrag van migranten. De algemene klacht is dat zij alleen zouden consumeren en nauwelijks in productieve ondernemingen zouden investeren. Naast het feit dat dat beeld te pessimistisch is, heeft deze teleurstelling waarschijnlijk veel

te maken met de te hoog gespannen verwachtingen. De emigranten alleen kunnen nooit op eigen houtje de economie van het land vlot trekken. Ook de verwachting dat zij allemaal nieuwe fabrieken en grootschalige hightech landbouwondernemingen zouden beginnen, lijkt achteraf gezien niet erg realistisch gezien de slechte investeringscondities in Marokko. Zo is het moeilijk om een lening te verkrijgen en liggen bezitsverhoudingen bijvoorbeeld vaak niet ondubbelzinnig vast: een boer die geen eigendomspapieren over zijn land kan krijgen zal niet snel geneigd zijn te investeren.

Er lijkt een toenemend bewustzijn dat migranten alleen zullen investeren of terugkeren wanneer algemene investeringsobstakels als excessieve bureaucratie, corruptie en rechtsonzekerheid worden aangepakt. Het huidige charme-offensief van de Marokkaanse overheid en symboolpolitiek in de vorm van reclameboodschappen die migranten welkom heten zullen migranten niet overtuigen te investeren zolang de investeringscondities slecht blijven. Het belang dat Marokko heeft bij het betrokken houden van de migrantengemeenschap lijkt de Marokkaanse overheid te dwingen tot meer algemene hervormingen. De Marokkaanse migranten vormen hiermee een steeds belangrijker latente pressiegroep. Zo kondigde de huidige koning Mohammed VI in 2002 een aantal maatregelen aan die het oprichten van bedrijven aanzienlijk moet vergemakkelijken. Soms is de invloed van migranten ook directer, zoals bij het bespreekbaar maken van maatschappelijke problemen en politieke taboes. Migrant-ondernemers doen bijvoorbeeld op de nationale televisie nu openlijk hun beklag over de enorme corruptie.

Voor alles staat het Marokkaanse migratiebeleid in het teken van het streven om de kip met de gouden eieren in leven te houden door enerzijds migratie te stimuleren en anderzijds de Diaspora het hof te maken. Het heeft er alle schijn van dat migratie in de komende twee decennia een cruciale rol zal blijven vervullen in het verlichten van de druk op de arbeidsmarkt en het genereren van geldzendingen en investeringen. Hoewel de openlijke emigratiepolitiek van weleer is afgeschaft en de Marokkaanse overheid lippendienst bewijst aan de restrictieve immigratiepolitiek van de Europese Unie, heeft de Marokkaanse staat in werkelijkheid bitter weinig belang bij een afname van de emigratie. Ondertussen blijven ambitieuze jongeren het land verlaten en is het onwaarschijnlijk dat de Marokkaanse staat deze emigratie wil en kan stoppen.